Nijolė Strakauskaitė

Klaipėdos universitetas

Nijolė Strakauskaitė – humanitarinių mokslų daktarė, docentė, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja.

Moksliniai interesai: Rytų Prūsijos ir Prūsijos Lietuvos (Mažosios Lietuvos) kultūriniai kontaktai XIX–XX a.; Klaipėdos regiono istorijos problemos, kultūros ir kraštovaizdžio sąsajos Lietuvos regionuose ir mikroregionuose XIX–XXI a.

Adresas: Herkaus Manto g. 84, Klaipėda.

El. paštas: nijole.strakauskaite@gmail.com.

Nijolė Strakauskaitė: Ph D., assoc. professor, senior researcher of the Institute of Baltic Region History and Archaeology of Klaipėda University.

Research interests: cultural contacts in East Prussia and Prussian Lithuania in the 19th to the 20th c.; the Problems of history of Klaipėda Region; connections between culture and landscape in regions and microregions of Lithuania in the 19th to the 21st c.

Address: Herkaus Manto g. 84, Klaipėda.

E-mail: nijole.strakauskaite@gmail.com.

KURŠININKAI RYTŲ PRŪSIJOS ETNINIŲ GRUPIŲ MOZAIKOJE: FRANZO TETZNERIO KULTŪROLOGINIŲ ĮŽVALGŲ REIKŠMĖ

Anotacija

Straipsnyje analizuojama kuršininkų etninės grupės, kaip mokslinių tyrimų objekto XIX–XX a. sankirtoje, aktualumas ir priežastys, paskatinusios mokslininkų susidomėjimą šios negausios etninės bendruomenės kultūros tradicijos tyrimais Vokietijos imperijoje, atkreipiant etninių mažumų niveliacijos politikai. Straipsnyje akcentuojama Franzo Tetznerio kultūrologinių įžvalgų apie kuršininkų etninės kultūros transformacijas, veikiamas modernizacijos ir asimiliacijos procesų, reikšmė. F. Tetznerio užfiksuota išsami informacija apie daugelį jau nebeegzistuojančios kuršininkų bendruomenės etninės tradicijos aspektų padeda šiandien geriau suvokti kuršininkų tapatybės lokalinį specifiškumą (latvių kalba šeimose, saviti papročiai, žvejybos terminija) bei sąsajas su Prūsijos lietuvių kultūros tradicija (evangelikų liuteronų konfesija, lietuvių kalba bažnyčioje ir mokykloje), užpildant tam tikras Prūsijos Lietuvos regiono kultūrinių tyrimų nišas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, kuršininkai, etninė tradicija, modernizacija, asimiliacija, akultūracija, lokali tapatybė.

Abstract

The article focuses on *kuršininkai* ethnic group living in the Curonian Spit since 15th C. as an object of scientific investigations at the end of 19th C. and the beginning of the 20th C. My attention is paying also to the reasons which stimulated scientists interest to this small ethnic community cultural traditions in the German Empire, where the policy of ethnic

minorities levelling was growing sharp at that time. I emphasize in this my article the importance of Franz Tetzner's cultural perceptivity concerning *kuršininkai* ethnic culture transformations in the context of processes of modernisation and assimilation. It is very important to have a comprehensive information from Tetzner investigations on such ethnic traditions of already disappeared *kuršininkai* community at present times. This information helps us to understand much better the specific features of *kuršininkai* local identity (such as Latvian speaking at home, specific customs, fishery terms) and their ties with Prussian Lithuanians' culture traditions (Evangelical Lutheran confession, Lithuanian language in the church and at school). The investigations from this my article have an idea to enrich particular research works on historical Prussian Lithuania region cultural heritage.

KEY WORDS: Prussian Lithuania, *kuršininkai*, ethnic tradition, modernisation, assimilation, acculturation, local identity.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v0i15.839>

Apie penkis šimtmečius Kuršių nerijoje gyvenusi ir savitą etninę tradiciją suformavusi žvejų – kuršininkų etninė grupė sulaukė nemažai tyrėjų dėmesio tada, kai šios etninės tradicijos reprezentantų Kuršių nerijoje nebeliko (Forstreuter 1989; Pietsch 1982; Barasa 2007; Kiseliūnaitė 2007; Strakauskaitė 2001). Šių tyrinėjimų svarbą lemia ir šių dienų Kuršių nerijos gyventojų lokalinės tapatybės probleminiai aspektai, o taip pat regiono (Kuršių nerija, Klaipėda) etninės tradicijos aktualizavimo kultūrinio gyvenimo ir turizmo sferoje uždaviniai.

Kuršininkai – negausi etninė grupė, gyvenusi Kuršių nerijoje, Rytų Prūsijos šiaurės rytinėje dalyje, XIX–XX a. sandūroje tapo didelio literatų, menininkų ir mokslininkų susidomėjimo objektu. Pagrįstai galima kelti klausimą, ar tokį susidomėjimą kuršininkų – žvejų bendruomene skatino tik jų etninės tradicijos unikalumas?

Straipsnio tikslas – analizuoti kuršininkų etninės tradicijos akcentavimo mokslinėje ir populiariojoje literatūroje XIX–XX a. sankirtoje priežastis ir reikšmę, išryškinant šiame kontekste Franzo Tetznerio kultūrologinių įžvalgų vaidmenį, jų panašumus ir skirtynes su kitų to laikotarpio tyrėjų įžvalgomis. Siekiant straipsnyje iškelto tikslo būtina akcentuoti platesnį Rytų Prūsijos „etninio žemėlapi“ kontekstą. Ryškiausi šio „etninio žemėlapi“ fragmentai – Warmija, Mozūrija ir Prūsijos Lietuva. Šiuos etninius regionus reprezentavo kalbos ar religijos ypatumai. Būtent Prūsijos lietuvių kalbiniu-etniniu savitumu XIX–XX a. sandūroje itin domėjosi vokiečių mokslo ir kultūros veikėjai. Šio susidomėjimo pozityvūs rezultatai buvo juntami ir po šimtmečio. Tai konstatavo archeologė Rimutė Rimantienė:

„Beveik prieš pusantro šimto metų (1832) vyr. žuvininkystės inspektorius (tuomet vadintas Oberfischmeister) Vilhelmas Berbomas susidomėjo žmonių pasakojimais, esą prie Nidos išpustyti trys pagoniški kapinynai. [...] Jis rašė, kad ir ketvirtį mylios nuo Nidos 250 žingsnių ilgio aikštė buvusi nuklota urnų šukėmis. Į urnos dugną buvę supilti deginti žmogaus kaulai, o ant jų padėti nedeginti gyvulių kaulai, maisto liekanos. [...] Puodų bei jų ornamentus gana tiksliai aprašęs inspektorius pridūrė, kad šalia puodų-urnų esą ir tokių lyg kulnu įmintų indelių. Pabrėžė, kad čia buvę rasta ir akmeninių kirvukų, ir gintaro dirbinių. Praėjo dar pusšimtis metų, kol archeologai vėl prisiminė šį paminklą. Aštuntajame–devintajame praejusiojo (XIX a. – N. S.) amžiaus dešimtmetyje jį vėl atrado ir bandė tyrinėti žymiausi to meto Karaliaučiaus archeologai V. Šyferdekeris, O. Tišleris ir E. Holakas. [...] Laimė, paminklas pateko į rankas atsargiems ir sąžiningiems tyrinėtojams, kurie, nesistengdami grobti radinių, vieną kitą dieną patyrinėjo kauburėlių pakraščius, iškasė kuklias bandomąsias perkakas, viską užfiksavo ir padarė išvadą, kad paminklas savo tyrinėtojų dar laukia. 1973 m., sekdami E. Holako paskelbtu planeliu, jo pažymėtą raidę A kauburėlį pamatėme dar aiškesnį“ (Rimantienė, 1978, 16–19). Archeologė R. Rimantienė pagrįstai akcentavo Rytų Prūsijos mokslo ir kultūros veikėjų, Kuršių nerijos kultūros paveldo tyrinėtojų pastangas, kruopštumą ir profesionalumą, nes jų įdirbis po šimto metų (1974–1978 m.) leido surasti ir ištyrinėti Nidos akmens amžiaus gyvenvietę (Rimantienė 1989, 6). Pabrėžtina, jog neretai Rytų Prūsijos šviesuomenės atstovai XIX–XX a. sandūroje domėjosi Prūsijos Lietuvos ir Kuršių nerijos kultūros tradicija ne vienu, o keliais aspektais. Vienas ryškiausių pavyzdžių – kalbininkas, archeologas, etnografas Adalbertas Bezenbergeris, daugiau kaip keturiasdešimt metų savo įvairialypę mokslinę veiklą siejęs ir su Kuršių nerija.

Siekiant išsiaiškinti, kaip XIX–XX a. sandūroje negausi kuršininkų etninė grupė tapo keliautojų, mokslininkų susidomėjimo objektu, svarbus Prūsijos „etninio žemėlapis“ kontekstas, orientuojantis į tai, jog tos epochos valstybinės statistikos ypatumai turėjo nemenkos įtakos, formuojant Rytų Prūsijos etninių grupių sampratų modelį. Prūsijos valstybinės statistikos politikos ištakos siekia XVIII a.: Friedricho Didžiojo akcentuotas statistikos duomenų kaupimas daugiausia mokesčių surinkimo efektyvumui didinti padėjo solidų pagrindą informacijai apie gyventojų skaičių, jų turtingumą, o vėliau ir kalbinę įvairovę Prūsijoje. Pirmą kartą statistiniai

kalbinės įvairovės duomenys pradėti fiksuoti 1861 m. apklausos anketose įvedus grafą „ne vokiškai kalbantys asmenys“ (nicht Deutsch sprechende Personen), nors ir tai paliko daug erdvės paklaidoms: lenteles dažnai subjektyviai pildė mokytojai – gebančiuosius kalbėti ne tik gimtąja, bet ir vokiečių kalba priskirdavo „vokiečiams“ (Belzyt 1998, 7–10). Tik po trijų dešimtmečių 1890 m. surašymas šią metodiką pakoregavo, įvedant klausimą apie gimtąją kalbą (*Muttersprache*), nors ir tai didelio tikslumo negarantavo, nes nacionalizmo epochoje objektyvumo veiksnį menkino „valstybinio intereso“ gynimo nuostatos (Belzyt 1998, 25). Dažniausiai gyventojų surašymo procesą realizavę mokytojai siekė padidinti „vokiečių“ skaičių dvikalbių gyventojų sąskaita, parodant šią statistiką kaip vokiškų mokyklų sėkmės rezultatą. Tipinis šios tendencijos pavyzdys – 1911 m. Juodkrantės mokytojo užpildyta anketa apie mokinių vartotą kalbą: jis visus 35 tos mokyklos mokinius įrašė į skiltį „Kita ne vokiečių kalba, ir vokiečių“, o tik kuršininkų kalba kalbantį jis pažymėjo 1 mokinį iš 35 (Strakauskaitė, 2001, 58–59). Tokia „sąmoninga painiava“ Prūsijos statistikos politikoje apėmė visas tautines grupes. Ryškus pavyzdys – mozūrai, kurių skaičius Rytų Prūsijoje 1890 m. siekė 330 000, iš jų kalbėjusiųjų lenkų kalba pažymėta 65 proc., o „mozūrų“ kalba – 35 proc. Po 20 metų statistika bylojo jau priešingas nuostatas: iš 315 000 mozūrų lenkų kalbą pasirinko 20 proc., o „mozūrų“ kalbą – 80 proc. (Belzyt 1998, 21). Neabejotina, jog tokie statistikos kontrastai buvo atitinkamų statistikos žinybos tarnautojų koreguojančio poveikio rezultatas, juolab kad mozūrai niekuomet neturėjo savos kalbos ir istorijos tradicijos.

Čia galima, bent iš dalies, analogija tarp mozūrų ir Prūsijos lietuvių, o kuršininkai statistinėse lentelėse kalbos klausimu dažniausiai buvo priskiriami „lietuvių gyventojams“ (*litauische Bevölkerung*), tai yra Prūsijos lietuviams, nes tik tokia sąvoka figūravo oficialiose Prūsijos valstybinės statistikos suvestinėse, kaip, beje, kašubai ir mozūrai buvo priskiriami lenkams. Remiantis oficialia statistika 1830 m. „lietuvių gyventojų“ skaičius Prūsijoje siekė 158 500, 1861 m. – 171 500, 1890 m. – 131 000, 1910 m. – 114 000 (Belzyt, 1998, 25). Rytų Prūsijos tautinė poliarizacija XIX a. pabaigoje atrodė taip: 70 proc. – vokiečiai, 21 proc. – lenkai, 12 proc. – Prūsijos lietuviai, 0,79 proc. – žydai ir, kaip pažymi tyrėjai, jokios tikslesnės statistinės išraiškos neįgavusi nedidelė kuršininkų gyventojų grupė (Hartmann 2012, 151). Ieškant atsakymo į klausimą, kodėl kuršininkai atsidūrė

„statistikos užribyje“, kai ką paaiškina ir Franzo Tetznerio pastebėjimas: „Keista, kad kuršis Rėza niekada nekalbėjo apie savo kuršišką prigimtį, tačiau save kildino iš lietuviškos giminės. Kalbinius skirtumus jis gana gerai žinojo ir laikė juos antraeiliais. Galbūt jis omenyje turėjo panieką, rodomą kuršiams, kurie netgi patys laikė save žemesniais už lietuvius“ (Tetzner 1902, 124).

XIX–XX a. sandūroje politinis veiksnys turėjo didelės įtakos Prūsijos tautinėms mažumoms ir tai rodė ne tik oficialios statistinės suvestinės, bet ir gimtosios (lietuvių, lenkų) kalbos išstūmimas iš mokyklų, migracijos proceso poveikis etninių regionų kaimo gyventojams ir kita. Nepaisant šių tautinėms mažumoms, taip pat ir kuršininkams, nepalankių tendencijų, sparčiai gilinusių akulturacijos ir tautinės niveliacijos procesus, augo ir to meto kultūros elito susidomėjimas įvairių tautinių grupių etnokultūriniu savitumu – būtent XIX a. pabaigoje publikuota palyginti daug tekstų, kuriuose buvo rašoma ir apie kuršininkų savitą etninę kultūrą. Minėtini Adalberto Bezenbergerio, Ludwigo Passarge's, Alberto Zwecko ir Franzo Tetznerio darbai (Bezenberger 1889; Lindner 1898; Klebs 1883).

Pagrįstai kyla klausimas, kas nulėmė tokį susidomėjimą nedidelės etninės grupės egzistencija gana spalvingoje Rytų Prūsijos etninėje mozaikoje. Kuršininkams net nebuvo skirta savarankiško vaidmens oficialioje Prūsijos gyventojų statistikoje, priskiriant juos Prūsijos lietuviams. Ieškant atsakymo į iškeltą klausimą svarbūs keli aspektai. Pirma, derėtų paminėti Prūsijos lietuvių, kaip savitos etninės kultūros atstovų, „įsitvirtinimo“ vokiečių literatūroje fenomeną. Čia pirmiausia minėtinas Gottoldas Ephraimas Lessingas, kuris susipažinęs su Pilypo Ruigio lietuvių kalbos žodynu ir Prūsijos lietuvių dainomis emociškai rašė apie lietuvių kalbos išskirtinumą ir jų dainų šmaikštumą, paprastumą (plg. Joachimsthaler 2012, 136). Be abejo, šiame kontekste minėtinas ir Johannas Gottfriedas Herderis ir ypač Imanuelis Kantas, kuris Kristijono Gotlybo Milkaus žodynui parašytoje prakalboje akcentavo Prūsijos lietuvių savitą etninį tipą ir lietuvių kalbos vertingumą (plg. Kantas 1998, 107–108). Po šių filosofinės minties korifėjų jau XIX a. Prūsijos lietuvių etninį savitumą išryškino du apysakų žanro meistrai – Ernstas Wichertas ir Hermannas Sudermannas to paties pavadinimo („Lietuviškos apysakos“) kūrinuose. Abu šie autoriai piešė modernizacijos epochos paveiktą Prūsijos lietuvių gyvenimo paveikslą, kuris, anot šiuolaikinių tyrėjų, turėjo savaip apibendrinantį pobūdį: tuomet ką

tik sukurtoje Vokietijos imperijoje integruotų įvairių regionų gyventojai tame Prūsijos lietuvių literatūriniame paveiksle atpažino savosios tėviškos kaimo ir savųjų „šaknų“ nostalgijos jauseną (plg. Joachimsthaler, 2012, 139). Beje, H. Sudermanno apysakose iškildavo ir Kuršių nerijos gyvenimo koloritas: „Laimei, tuo metu Nidoje sielų ganytojo darbą dirbo kunigas Hofheincas, jaunesnysis superintendanto, kurį tilžiečiai ir šiandien mini geru žodžiu, brolis. Tas irgi, kaip ir anas, buvo linksmas ir dievobaimingas žmogus. Jis mylėjo lietuvius, lyg pats būtų vienas iš jų, ir kiekvienam, kas į jį kreipdavosi pagalbos, kiek galėdamas padėdavo ir patardavo“ (Zudermannas 1996, 329–330). Kaip skirtingų autorių XIX a. pabaigoje rašyti tekstai apie Kuršių neriją papildė vienas kitą, gerai matyti liuteronų kunigo Alberto Hoffheinzo, kuris dirbo Nidos parapijoje 1863–1868 m., asmenybės aprašyme, palyginus anksčiau minėto H. Sudermanno ir L. Passarge's tekstus. L. Passarge rašė: „Kunigas Nidoje yra mokytojas, kantorius ir patarnautojas viename asmenyje. [...] Kai užtraukia giesmę, stovi jis, malonus žmogus baltais plaukais, sidabriniais akiniais ir mėlynu švarku“ (Passarge 1878, 252). Taigi, abu autoriai skyrė dėmesio kunigui A. Hoffheinzui ne tik todėl, jog jis šiltai bendravo su savo parapijiečiais, daugiausia kuršininkais, bet tai pat dėl žinomų šio dvasininko darbų kuršininkų etninės tradicijos tyrimuose (Hoffheinz 1882, 414–415).

Antras aspektas, kalbant apie veiksnius, skatinusius domėjimąsi kuršininkais XIX a. pabaigoje, susijęs su mokslininkų, ypač kalbininkų, dideliu dėmesiu lietuvių kalbos tyrimams XIX a. antrojoje pusėje. Pirmiausia minėtini filologas, baltistas Georgas Heinrichas Nesselmannas ir pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką parašęs vokiečių kalbininkas, Prahos ir Jenos universitetų profesorius Augustas Schleicheris. Pastarasis vienas pirmųjų aktyviai propagavo lietuvių kalbos, kaip vienintelės gyvos iš visų senųjų indogermanų kalbų, reikšmę lyginamosios kalbotyros mokslui. Beje, A. Schleicheris labai domėjosi ir Prūsijos lietuvių folkloru, o tai jį buvo atvedę ir į Kuršių neriją. Dar vienas Prahos universiteto profesorius kalbininkas Leopoldas Geitleris 1875 m. išleido „Lietuviškas studijas“ (Geitler 1875), o metais anksčiau (1874) Adalbertas Bezzenbergeris parūpino naują Martyno Mažvydo katekizmo leidimą (Gineitis 1995, 182). Jo mokslinis interesas lietuvių ir latvių kalboms, Prūsijos lietuvių ir kuršininkų etnografijai paskatino susidomėjimą Kuršių nerija, o šio intereso svarbus rezultatas – mokslinė studija *Die Kurische Nehrung und Ihre*

Bewohner (Bezenberger 1889), kurioje analizuota geologinės Kuršių nerijos sandaros aspektai, jos istorinės raidos bruožai, žvejų kaimų kova su pustomo smėlio stichija ir nerijos apželdinimo problemos, archeologinių kasinėjimų rezultatai. A. Bezenbergeris, kaip ryški Rytų Prūsijos mokslo ir kultūrinio–visuomeninio gyvenimo figūra, vienas Lietuvių literatūrinės draugijos steigėjų, simbolizuoja trečią analizuojamos domėjimosi kuršininkų etnine grupe XIX–XX a. sandūroje problemos aspektą. Būtent A. Bezenbergeris ir kiti vokiečių kultūros veikėjai, dalyvavę Lietuvių literatūrinės draugijos veikloje, aktualizavo Prūsijos lietuvių, o sykiu ir kuršininkų – „mirštančios tautelės“ etnokultūrinio paveldo fiksavimo ir išsaugojimo svarbą (plg. Strakauskaitė 2011, 148).

A. Bezenbergeris nebuvo pirmasis, kuriam parūpo tyrinėti kuršininkų etninę tradiciją, bet jis išsiskyrė tuo, jog naudojo mokslinius instrumentus – analize pagrįstą palyginimą, istorinių šaltinių tyrimus – vietoje iki tol įprasto aprašymo būdo. Tai liudija vienas pirmųjų sakinių paskutiniame minėtos jo studijos skyriuje, kuris skirtas būtent etninės tradicijos savitumams išryškinti: „Kuršių (*Kuhren*) drabužiai iš esmės tokie pat kaip ir lietuvių iš Kintų apylinkių“ (Bezenberger 1889, 279). Toliau trumpai apibūdinęs vyrų ir moterų aprangą, jis akcentavo moterų galvos apdarą, kuris jas išskiria iš merginų, paminėdamas ankstyvuosius XVII a. šaltinius šia tema. Lygindamas Prūsijos lietuvių ir kuršininkų papročius, A. Bezenbergeris akcentavo prietarų reikšmę abiejose bendruomenėse, visgi išryškindamas kuršininkų ypatumus šiuo aspektu: manyta, jog švenčių dienomis, per Jonines ir ketvirtadienio vakarais į žvejybą plaukti negalima; jei tinklas prastai gauda, reikia paimti gabalėlį tinklo iš to žvejo, kuris daug sugauna, ir įsiūti į savąjį ir taip toliau. A. Bezenbergeris pažymėjo, jog dar buvo gyvi pasakojimai su aidu iš pagonybės laikų, kai nesėkmingos žvejybos problema buvo sprendžiama aukojant prie didžiausios pušies (Bezenberger 1889, 280–281). Vis dėlto, anot A. Bezenbergerio, labiau į akis krito kuršininkų ir lietuvininkų, gyvenusių tame pačiame Kuršių marių areale, papročių panašumai nei skirtumai: tas pats atsargumas santykiuose su nepažįstamaisiais ir draugiškumas su savaisiais, toks pat svetingumas. Apibendrindamas kuršininkų ir lietuvininkų papročių palyginimo temą, A. Bezenbergeris pabrėžė, jog vienu aspektu abiejuose marių krantuose gyvenę žmonės skyrėsi kardinaliai: lietuvininkai turėjo daug dainų ir pasakų, o iš Kuršių nerijos buvo žinomos užrašytos tik trys dainos ir jų dainuojant profesoriui

A. Bezzenbergeriui girdėti jau neteko (Bezzenberger 1889, 282). Lygin-damas istoriniuose šaltiniuose paminėtus Kuršių nerijos gyventojų verslus, kurie XIX a. pabaigoje jau nebuvo kultivuojami, A. Bezzenbergeris pami-nėjo, jog dar XVII a. čia buvo surenkama daug medaus ir iki pat XVIII a. buvo auginami sakalai. Šaltiniuose minėtas kuršininkų įprotis gaudyti ir maistui naudoti varnas išliko, o varniena, anot A. Bezzenbergerio, – išskir-tinio skonio (*wohlsdhmeckend ist*) (Bezzenberger 1889, 286). Režiumuo-jant A. Bezzenbergerio studijoje kuršininkų etninės tradicijos refleksiją pažymėtina išsami šaltinių analizė šia tema ir vertingos kuršininkų tradi-cijos palyginimo su Prūsijos lietuviais įžvalgos. Visgi kitokią, ne griežtai mokslinę, kuršininkų etninės tradicijos eksponavimo formą pasirinkusio Franzo Tetznerio darbai taip pat vertingi, perteikiantys įvairius kuršininkų etninės tradicijos atspalvius.

Franzo Tetznerio (1862–1919), germanisto, kultūros istoriko, etnografo, literato, Leipzigo universiteto profesoriaus, gimusio Saksonijoje, susi-domėjimui įvairių etninių grupių, patekusių į Vokietijos imperijos kon-glomeratą, kultūros tradicijomis įtakos turėjo daug veiksmų. Viena vertus, svarbios buvo Vokietijos imperijos politinio ir socialinio gyvenimo pertur-bacijos, įgavusios taip pat ir valdžios atvirai propaguotos germanizacijos politikos išraišką (Blanke 2001, 111). Kita vertus, anksčiau aptartos trys Prūsijos lietuvių etninės tradicijos refleksijos apraiškos vokiečių literatūroje mokslo darbuose ir kultūrinių organizacijų veikloje neabejotinai paskatino F. Tetznerio susidomėjimą Prūsijos lietuvių¹ ir kuršininkų etnine tradicija.

Modernizacijos ir asimiliacijos procesų poveikis kuršininkams: Franzo Tetznerio kultūrologinės įžvalgos

F. Tetzneris, studijoje *Die Slawen in Deutschland* analizavęs įvairias Vo-kietijos imperijoje XIX a. pabaigoje gyvenusias etnines grupes, aiškiai mo-tyvavo ir kuršininkų įtraukimą į šios analizės kontekstą: „Šiandien kuršių sritis, ypač Kuršių nerijoje, gausiai lankoma tyrinėtojų, dailininkų, turistų. Ši žavinga vietovė vilioja daugelį. Gausybė literatūros aprašo gamtą, tik, deja, etnografija truputį pamiršta“, pabrėždamas, jog jo „žinios paremtos

¹ L. Passarge's K. Donelaičio „Metų“ vertimas nukreipė F. Tetznerio dėmesį studijuoti K. Donelaičio asmeninį archyvą, jis publikavo unikalius lietuvių literatūros istorijos šaltinius (Gineitis 1995, 194).

dažnu svečiavimusi pas kuršininkus ir vietinių liuteronų kunigų ir mokytojų paaiškinimais“ (Tetzner 1902, 124). Taigi, F. Tetzneris prioritetą teikė „autentiškam šaltiniui“ – tiesioginiam kuršininkų gyvenimo atmosferos stebėjimui ir būdingų etninės tradicijos bruožų fiksavimui, nors tik tuo jis neapsiribojo: F. Tetznerio tekste pastebimas ir mokslinis – analitinis aspektas (lentelės, statistiniai duomenys, apibendrinimai), o tai neabejotinai didina F. Tetznerio darbo išliekamąją vertę. F. Tetzneris preciziškai apibrėžė kuršininkų apgyventą arealą XIX a. pabaigoje: „[...] kuršiška sritis Rytprūsiuose ribojasi pajūriu nuo Šarkuvos iki Nemirsetos, Šarkuvoje ir Pilkupoje dar randama latviškų pėdsakų, tolesniuose pajūrio kaimuose nuo Nidos iki kuršių pasienio nuolat gyvena kuršiai“ (Tetzner 1902, 127). Be to, aprašydamas visus kuršininkų kaimus, pradedant Nermirseta, F. Tetzneris nurodė realų tuo metu juose gyvenusių „latvių“ (kuršininkų) skaičių ir procentinę jų išraišką kitų gyventojų tuose kaimuose kontekste: Nemirsetoje gyveno 15 (5 proc.), o 160 dar suprato „senąją kalbą“; Karklėje – 125 (14 proc.), o žvejyboje beveik visi 772 (87 proc.) kalbėjo „senąją kalbą“; Melnragėje – 30 (4 proc.), o žvejyboje visi 548 suprato latviškai; Bomelsvittėje – nebuvo nė vieno procento kuršininkų, o žvejyboje tik trečdalis vartojo latviškus posakius; Juodkrantėje (Schwarzort) – 180 „kuršių“; Pervalkoje ir Preiloje iš 265 gyventojų visi kalbėjo latviškai; Nidoje – 535 (70 proc.) (Tetzner 1902, 127–133). Šią statistikos apžvalgą, liudijančią lemtingą asimiliacijos proceso poveikį kuršininkams, F. Tetzneris baigė liūdna konstatacija: „Pilkupoje dar šeši iš Memelio atsikėlę kuršiai supranta savo senąją kalbą. Toks pat skaičius yra Šarkuvos bažnytkaimyje [...], kur latviškus žodžius supranta trys seni ir trys jauni žmonės, nemokėdami šios kalbos. Rasytėje ir Kuncuose kuršių kalba mirė, į pietus nuo Šarkuvos, be vietovardžių, daugiau niekas neprimena ankstesniųjų latvių gyventojų“ (Tetzner 1902, 135).

F. Tetznerio kultūrologinių įžvalgų apie kuršininkų etninę grupę reikšmė išryškėja palyginimo su šia tema taip pat rašiusio Ludwigo Passarge's (1825–1912) darbu *Aus Baltischen Landen* kontekste. Abu paminėti autoriai tiesiogiai stebėjo modernizacijos poveikį kuršininkų etninei grupei, ypač išryškėjusį XIX–XX a. sandūroje. Abu šios etninės grupės protagonistai buvo pažįstami ir keitėsi informacija apie kuršininkus, o jų patirčių šia tema palyginimas leidžia geriau suvokti modernizacijos proceso įtaką kuršininkams. F. Tetzneris atvirai rašė apie tam tikros informacijos perė-

mimą iš L. Passarge's, mačiusio Nidą iki 1869 m. gaisro, čia palikusio tik tris namus: „[...] jokia vietovė nerijoje nebeišsaugojo savo senųjų bruožų. Stovi gražios mokyklos ir bažnyčios, namai beveik visi pastatyti antroje praeito amžiaus [XIX a. – N. S.] pusėje“ (Tetzner 1902, 124).

F. Tetzneris ir L. Passarge iš esmės akcentavo tuos pačius kuršininkų etninės tradicijos aspektus: savitą medinę architektūrą, aprangą, žvejybą, varnų gaudymą, antkapinius paminklus ir kita. Aprašydami kuršininkų namus abu autoriai vartojo identiškas sąvokas apibūdinant medinių sijų specifinį sujungimo būdą namo kampuose – *im Gehrsafs* (sąsparos) (Passarge 1878, 215). Visgi F. Tetzneris pateikė keletą šaltinių apie šios architektūros bruožus iš XVII–XVIII a. ir gerokai detalesnę informaciją apie kuršininkų namų išorinį vaizdą (mediniai, šiaudinis stogas, be kamino) ir vidaus išplanavimą, pateikdamas taip pat ir 6 tokio tipo namų brėžinius su būdingais atskirų jo dalių kuršininkų vartotais terminais (Tetzner 1902, 137, 141). Be to, jis įtraukė į savo studiją ir Melnragės žvejų namo aprašymą su brėžiniu, parodydamas, jog siekia aptarti ne tik Kuršių nerijos, bet ir viso kuršininkų gyvenamo arealo to laikotarpio architektūros bruožus (Tetzner 1902, 144–145).

Tą patį galima pasakyti ir apie kuršininkų antkapinių paminklų charakteristiką: L. Passarge pateikė šia tema lakonišką informaciją ir du medinių kryžių piešinius – su stogeliu ir be stogelio (Passarge 1878, 266). O F. Tetzneris išskiria medinius kryžius ir medinius antkapinius paminklus „su lenta“ (*Grabplatten*), t. y. krikštus, pažymėdamas, jog šie saviti antkapiniai paminklai paplitę ne tik Kuršių nerijoje, bet ir „žemyne“ (*Festland*) – kitoje marių pusėje. F. Tetzneris taip pat pabrėžė, jog mediniai kryžiai su stogeliu nebūtinai žymėjo tik moterų palaidojimo vietą. Labai svarbu, jog F. Tetzneris taip pat pateikė ir daug krikštų piešinių iš įvairių kuršininkų vietovių – Kuršių nerijos vietovių, Melnragės, Karklės, Bommelsvittės – su tiksliais jų matmenimis (Tetzner 1902, 144–147). F. Tetzneris labai išsamiai aprašė ir kuršininkų sezoninės žvejybos būdus ir priemones – tinklus su būdingais kuršininkų vartotais terminais, pridėdamas keturių tinklų tipų detalius brėžinius (Tetzner 1902, 150–154).

F. Tetzneris savo darbe *Die Slawen in Deutschland* siekė atskleisti plačią etninių grupių Vokietijos imperijoje koegzistencijos panoramą, todėl rašydamas apie kuršininkus jis ne kartą palygino jų etninę tradiciją su Prūsijos lietuviais, kašubais, mozūrais (Tetzner 1902, 131), slovėnais (Tetzner

1902, 148, 150, 160). Pavyzdžiui, aprašydamas kuršininkų charakterį, kuriame, anot jo, dominavo prietaringas religingumas, nepatiklumas, ypač naujovėms, F. Tetzneris teigė, jog jie kaip ir mozūrai, kašubai itin vertino tarnystę, pareigos vykdymą (Tetzner 1902, 166), o tai neabejotinai atskleidžia anksčiau išvardytų etninių grupių valstybinės tapatybės, kelis šimtmečius siejusios juos su Prūsija, pobūdį. F. Tetznerio kultūrologinės įžvalgos apie kuršininkų etninės grupės savitą kultūrinę tradiciją svarbios ne tik užfiksuotos detalios informacijos, turinčios išliekamąją vertę, aspektu, bet apima ir platų spektrą problemų, susijusių su modernizacijos proceso poveikiu etninėms mažumoms Rytų Prūsijoje XIX–XX a. sandūroje, leidžiančiu išryškinti kuršininkų lokalios tapatybės fenomeną.

Išvados

1. XIX–XX a. sandūroje politinis veiksnys turėjo didelės įtakos Rytų Prūsijos tautinėms mažumoms ir tai rodė ne tik oficialios statistinės suvestinės, bet ir gimtosios kalbos išstūmimas iš mokyklų, migracijos procesų poveikis etninių regionų gyventojams. Nepaisant šių tautinėms mažumoms, taip pat ir kuršininkams, nepalankių tendencijų, sparčiai gilinusių akultūracijos ir tautinės niveliacijos procesus, augo ir to meto Rytų Prūsijos kultūros elito susidomėjimas įvairių tautinių grupių etnokultūriniu savitumu, publikacijų, tebeturinčių išliekamąją vertę, skaičius šia tema.
2. F. Tetznerio kultūrologinių įžvalgų apie Kuršių nerijos gyventojus reikšmė išryškėja keletu aspektų. Pirma, žvejų – kuršininkų etninio paveldo charakteristika ir detalus fiksavimas (brėžiniai, foto-nuotraukos) lemtingų pokyčių momentu XIX–XX a. sandūroje modernizacijos ir asimiliacijos procesų fone. Antra, F. Tetznerio kultūrologinės įžvalgos leidinyje *Die Slawen in Deutschland* padeda aiškiau įvertinti kuršininkų tapatybės lokalinį specifiškumą (latvių kalba šeimose, saviti papročiai). Nepaisant kai kurių sąsajų su Prūsijos lietuviais (evangelikų liuteronų konfesija, lietuvių kalba bažnyčioje ir mokykloje) F. Tetznerio, A. Bezzenbergerio, L. Passarge's publikacijos įtvirtino savitos, įdomios kuršininkų etninės tradicijos fenomeno statusą, kurio išsamesnis pažinimas aktualus šių dienų Vakarų Lietuvos kultūros proceso raidai.

Literatūra

- Barasa 2007 – Darius Barasa. Karvaičių–Juodkrantės parapija L. Rėzos gyvenimo laikotarpiu. In: *Martynas Liudvikas Rėza: epochų atspindžiai*. Klaipėda, 2007, 6–34.
- Belzyt 1998 – Leszek Belzyt. *Sprache Minderheiten im preussischen Staat 1815–1914. Die preussische Sprachenstatistik in Berarbeitung und Kommentar*. Marburg, 1998
- Blanke 2001 – Richard Blanke. *Polish-speaking Germans? Language and National Identity among the Masurians since 1871*. Köln, 2001
- Bezenberger 1889 – Adalbert Bezenberger. *Die Kurische Nehrung und Ihren Bewohner*. Stuttgart, 1889.
- Forstreuter 1989 – Kurt Forstreuter. Das Volk der Kurischen Nehrung. In: *Wirkungen des Preussenlandes*. Köln, 1989.
- Geitler 1875 – Leopold Geitler. *Litauische Studien*. Prag, 1875.
- Gineitis 1995 – Leonas Gineitis. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995.
- Hartmann 2012 – Regina Hartmann. Deutschsprachige Litauer und Kuren? Preussisch-Litauen und Kuren am Ende des 19. Jahrhunderts in Erzählungen und Reiseberichten. In: *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert* (Hrsg. Konrad Maier). Wiesbaden, 2012, 149–164.
- Hoffheinz 1882 – Albert Hoffheinz. Nachrichten. *Mitteilungen Littauische Litterarische Gesellschaft*. Heft VI, 1882, 414–415.
- Joachimsthaler 2012 – Jürgen Joachimsthaler. Die deutschen Litauer und Kuren? Preussisch-Litauen am Ende 19. Jahrhunderts in Erzählungen und Reiseberichte. In: *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert* (Hrsg. Konrad Maier). Wiesbaden, 2012, 129–149.
- Passarge 1878 – Ludwig Passarge. *Aus Baltischen Landen*. Glogau, 1878.
- Pietsch 1989 – Richard Pietsch. *Fischerleben auf der Kurische Nehrung*. Berlin, 1989.
- Kantas 1988 – Imanuelis Kantas. Draugo prierasas. In: *Kraštas ir žmonės* (Sud. Juozas Jurginis, Algirdas Šidlauskas). Vilnius, 1988, 107–108.
- Kiseliūnaitė 2007 – Dalia Kiseliūnaitė. Naujausių laikų kuršininkų folkloras. In: *Martynas Liudvikas Rėza: epochų atspindžiai*. Klaipėda, 2007, 98–111.
- Klebs 1883 – Richard Klebs. Gewinnung und Verarbeitung der Bernsteins. Königsberg, 1883.
- Lindner 1898 – Friedrich Lindner. *Die preussische Wüste einst und jetzt*. Osterwieck, 1898.
- Strakauskaitė 2001 – Nijolė Strakauskaitė. *Kuršių nerija – Europos pašto kelias*. Klaipėda, 2001.
- Strakauskaitė 2011 – Nijolė Strakauskaitė. Etnofilologiniai Prūsijos lietuvių identifikavimo kontekstai (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia). In: *Daugiareikšmės tapatybės tarpuerdvėse: Rytų Prūsijos atvejais XIX–XX amžiais*. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXIII, 145–156.
- Tetzner 1902 – Franz Tetzner. *Die Slawen in Deutschland*. Braunschweig, 1902.
- Zudermanas 1996 – Hermanas Zudermanas. *Lietuviškos apysakos*. Kaunas, 1996.

Nijolė Strakauskaitė

KURŠININKAI IN THE CONTEXT OF OTHER EAST PRUSSIA ETHNIC GROUPS: AN IMPORTANCE OF FRANZ TETZNER'S CULTURAL PERCEPTIVITY

Summary

This article analyses the reasons and meaning of the emphasis of the cultural tradition of a small ethnic group called *kuršininkai* (which lived in the Curonian Spit, in the north-eastern outskirts of Eastern Prussia) in the scientific and popular literature of the 19th–20th centuries. *Kuršininkai* did not have an autonomous status in governmental aspects of the German Empire (they were considered as a part of Prussian Lithuanians); however, at the turn of the 20th century, they became a subject of interest to scientists and travellers; in this particular context this contrast is being emphasised. This article also emphasises the meaning of the culturological insights of a Germanist, culture historian, ethnographer, writer and professor of the Leipzig University, Franz Tetzner (1862–1919). His insights are discussed while emphasising the reasons that lead to the analysis of the cultural tradition of the small ethnic group – *kuršininkai*.

Tetzner's work *Die Slawen in Deutschland* (1902) describes various aspects of the ethnic tradition of *kuršininkai* (distinctive wooden architecture, clothing, fishing, catching crows, tombstones, etc.). The enduring value is heightened because the author prioritized 'authentic sources' – direct and detailed records of the living atmosphere of *kuršininkai*; moreover, his work includes manifestations of the scientific-analytical method (drawings, photographs, statistic data, etc.). Tetzner's culturological insights lead to better apprehension of the local specificity of the *kuršininkai* identity (Latvian language used in the families, distinctive customs). Despite several coherences with the Prussian Lithuanians (Evangelical Lutheran confession, Lithuanian language in Church and School), publications of Tetzner, Bezzenberger and Passarge consolidated the status of *kuršininkai* – a distinctive and interesting ethnic tradition phenomenon.

The importance of these studies is also based on the problematic aspects of the local identity of the our day inhabitants of the Curonian Spit, and the tasks of actualizing the ethnic tradition of the Western Lithuanian region (Curonian Spit, Klaipėda) in the sphere of cultural life and tourism.